

E-mail: maryna.kartseva@hneu.net

УДК 81'221:378-054.62

Карцева Марина Дмитрівна,

старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Білик Наталія Олександрівна,

старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНОЗЕМНОГО СТУДЕНТА

У статті розглянуто специфіку формування невербальної культури спілкування іноземних студентів. Визначено, що невербальна складова є необхідним компонентом іншомовного спілкування освітнього мігранта як іноземного громадянина і як представника студентської молоді. У процесі опрацювання науково-методичних джерел встановлено, що культура невербального спілкування іноземних студентів є частиною загальної культури їх особистості як інтегративне, особистісне утворення. Авторами з'ясовано, що культура немовного спілкування залежить від специфіки систем відбиття невербальної поведінки людини та сенсорних каналів сприйняття. Проаналізовано структуру, функції, особливості та механізми культури невербальної комунікації.

Ключові слова: культура, невербальне спілкування, невербальна поведінка, іноземні студенти

Marina Kartseva,

Senior Lecturer of the Department of Ukrainian studies and Language Training
of Foreign Citizens,

Simon Kuznets Kharkov National university of Economic

Nataliya Bilik,

Senior Lecturer of the Department of Ukrainian studies and Language Training
of Foreign Citizens,

Simon Kuznets Kharkov National university of Economic
**FORMATION THE CULTURE OF FOREIGN STUDENT'S
NON-VERBAL COMMUNICATION**

The article deals the specifics formation non-verbal culture of the communication of foreign students. Non-verbal communication is a necessary and important and important component of foreign language learning. The educational migrant's complex of social relations is diverse, as he is a member of formal, informal groups and associations as a foreign citizen and as a representative of student youth. Student's foreign language education in a non-native country is differ by intensive cognitive motivation, high social and communicative activity, interest in the culture of the host country and learning. The culture of foreign student's non-verbal communication is part of the personality general culture as an integrative and personality system. It is formed in an open society and allows the purposeful use of communication non-verbal means for the necessary effective interaction of subjects in various communication situations. The structure, functions, particularities and mechanisms of non-verbal communicational culture are investigated. Non-verbal communicational tools allow correctly interpret the communicative intentions of the interlocutor and adequately reproduce the non-verbal background of the expressed thoughts in a foreign language. Inclusion of non-verbal means of communication helps to eliminate typical mistakes and incomprehensions, take into account the specific features of the national character in the formation of foreign youth's non-verbal culture.

Keywords: culture, non-verbal communication, non-verbal behavior, foreign student

Зміни в сучасному суспільстві, глобалізація, інформатизація, академічна мобільність впливають на процеси гуманізації й соціальної орієнтованості вищої освіти. Збільшується кількість іноземної молоді, яка бажає здобути освіту в Україні. Освітня міграція створює умови для взаємопроникнення й взаємодії культур. Комунікативна взаємодія представників різних культур – це процес надзвичайно складний, стикаючись з яким, сучасна людина відчу-

ває певні труднощі спілкування, які пов'язані не стільки з мовними проблемами, скільки з різницею культур, відмінностями в нормах поведінки, ставленням до світу та інших людей. Комплекс соціальних зв'язків освітнього мігранта є багатоманітним, оскільки інофон входить до формальних, неформальних груп та об'єднань як іноземний громадянин і як представник студентської молоді.

Студентство як особлива група має властиві їй ознаки. Спираючись на думку І. Зимньої щодо цієї соціальної категорії, можна узагальнити, що період отримання іншомовної освіти студента-іноземця різниться інтенсивною пізнавальною мотивацією, активним «споживанням культури», високою соціальною та комунікативною активністю, гармонійним поєднанням інтелектуальної й соціальної зрілості. Одночасно в студентському віці підвищується й рівень культури навчальної діяльності, що сприяє розширенню інформованості, прагненню до творчого засвоєння наукових знань, формуванню практико-орієнтованих умінь й навичок, зростанню самостійності, ініціативності, соціальної активності, розвитку особистості [2, с. 183-184].

Стикаючись зі складними соціальними відносинами, що потребують розмаїття комунікацій, інофону потрібно опанувати систему прав, обов'язків та соціальних норм. Мова не являє собою єдиний засіб спілкування, можливе використання й немовної знакової системи. Істотною перешкодою у встановленні взаєморозуміння студента-іноземця з представниками соціуму країни перебування є незнання невербальної комунікації, яка зумовлює більше проблем, ніж вербальна. Потрапляючи в інокультурне середовище, представники іноземних держав відчувають дискомфорт, пов'язаний з нерозумінням саме цієї сторони спілкування – невербальної, внаслідок чого виявляється невміння студентів декодувати немовний код, що не сприяє адекватному розумінню співрозмовника.

Відповідність вжитих засобів невербальної комунікації цілям і змісту словесної передачі інформації – один з важливих елементів культури спілкування. Підвищення соціальної значущості загальної культури, культури спіл-

кування особистості, саме невербальної, актуалізують збагачення цією компонентою змісту вищої професійної освіти іноземців.

Взаємовідношення словесних і несловесних форм комунікації, функціональні особливості невербальних засобів, значення невербальної мови в іншомовній освіті, роль невербальних комунікативних засобів в осягненні інокультури знайшли висвітлення в багатьох працях науковців. Невербальне спілкування як соціокультурний феномен розглядається з філософських, антропологічних, культурологічних, історичних, фізіологічних, соціологічних позицій в працях різних вчених. Специфіку сприйняття та інтерпретацію невербальної інформації в педагогічному спілкуванні аналізують М. Битянова, О. Леонт'єв, В. Мироненко, Л. Мітіна, О. Петрова, Г. Цукерман та ін. Особливий інтерес представляють роботи В. Лабунської, в яких опрацьовуються актуальні питання психології експресивної поведінки. Дослідженням засобів невербального спілкування і невербальної комунікації займалися О. Боева, Є. Верещагін, В. Костомаров, Ю. Крістева, А. Піз тощо. Особливий інтерес дослідження щодо національно-культурної специфіки невербальної комунікації (М. Григор'єв, С. Григор'єва, Г. Крейдлін, О. Леонтович, В. Ощепкова, Ю. Прохоров, І. Стернін та ін.); соціокультурних аспектів невербального спілкування (С. Алфер'єва, О. Бродецький, О. Лозова, В. Смorchкова, Ю. Сумін, Л. Юркіна тощо.) Важливо зауважити також, що визнання самої невербальної знакової системи обумовлює необхідність визнання її місця не тільки в комунікативному акті, а й в переліку засобів, що забезпечують цей акт. Необхідність урахування невербальних засобів комунікації опрацьовується науковцями з теорії та методики навчання іноземної мови (І. Бім, В. Вагнер, В. Костомаров, В. Молчановський, Є. Пассов, А. Щукін, С. Хавроніна).

Дослідження філософів, істориків, соціологів, культурологів, лінгвістів підтвердили той факт, що невербальна мова – це складне соціально-культурне явище. Охопленими залишаються далеко не всі аспекти процесу формування культури невербального спілкування іноземної молоді. Зміст чинних програм з мови як іноземної не містять поняття про невербальні засоби іншомовного

спілкування, не в повній мірі корелюються з соціальним замовленням, тобто з об'єктивними цілями навчання.

Мета статті – розглянути специфіку культури невербального спілкування як багатоаспектного системного утворення, що сприятиме процесу формування загальної культури особистості іноземного громадянина як представника студентської молоді в інокультурному освітньому середовищі.

Невербальні комунікативні засоби носять міждисциплінарний характер, є об'єктом вивчення цілого ряду наук (психології, етнографії, соціології, педагогіки, психолінгвістики, фізіогноміки та ін.), розглядаються представниками різних напрямків в рамках своєї цільової орієнтації. Більшість науковців вважають, що невербальні елементи – це детермінована система зі стереотипними діями, унормованими правилами суспільної поведінки. Є. Верещагін і В. Костомаров виділяють дві невербальні мови, де «перша невербальна мова – соматична, друга – мова звичної поведінки» [1; с. 42]. Формування вмінь немовного спілкування підпорядковане спільній меті навчання іноземної мови – опануванню іншомовною культурою.

Соціальні норми поведінки у сукупності є компонентами загальної системи культури, що контролюють, регулюють й оцінюють суспільні відносини. Соціальними регуляторами виступають ідеали, моральні цінності та орієнтири, звичаї, традиції тощо, яким притаманна етнічна специфіка. Соціальні норми сприяють взаємодії представників лінгвокультурної спільноти, координують та упорядковують складні соціальні зв'язки й відносини.

Іноземні студенти, які приїждять на навчання до українських вишів, – це цілком сформовані особистості, що склалися під впливом різних факторів та є соціалізованими до умов життя на батьківщині. Вони мають певні життєві настанови та цінності, світогляд, який склався в результаті опанування культури рідної країни, засвоєння національних традицій, звичаїв, норм поведінки, тобто вони вже мають у своїй свідомості комплекс етнокультурних уявлень, зафіксованих рідною мовою.

Культура – це специфічна характеристика соціуму, яка відзначається відношенням особистості до середовища. Кожна людина уособлює власну культуру й індивідуальну субкультуру: в сім'ї, від співрозмовників і фахову, намагаючись увійти до складу певної групи.

Становлення культури невербального спілкування, індивідуальної й завжди унікальної сукупності невербальних знаків, якими інофон користується і які становлять його невербальний поведінковий репертуар, здійснюється у нього протягом життя. При цьому культура невербального спілкування його як особистості збагачується шляхом не тільки індивідуального (коло спілкування, ситуації, підкріплення емоціями, соціальні інститути, що впливають на нього), а й соціокультурного наповнення (внутрішньо-культурному, міжкультурні зв'язки й значення. Невербальні явища, що беруть участь у спілкуванні нерозривно пов'язані із загальною моделлю людської поведінки.

В процесі опрацювання наукових джерел встановлено, що культура невербального спілкування освітніх мігрантів є частиною загальної культури їх особистості: 1) як інтегративна багаторівнева й багатофункціональна категорія вона відбиває ціннісні взаємодії, але з урахуванням індивідуальних поведінкових проявів суб'єктів спілкування; 2) як системне особистісне утворення визначається рівнем розвитку внутрішніх ресурсів (когнітивних, емоційних, творчих, діяльнісних), дозволяє цілеспрямовано використовувати засоби невербального спілкування, необхідні для побудови ефективної взаємодії суб'єктів в соціумі в різних ситуаціях спілкування, але характеризується складною структурою й включає особистісні, видові, структурні компоненти; 3) як сукупність форм, способів і результатів людської діяльності та спілкування формується в конкретному відкритому соціумі, соціальному інституті та виконує низку функцій. Тому базовими передумовами подальшого розвитку ресурсів культури невербального спілкування іноземної студентської молоді в освітньому просторі виступають історична, культурна, антропологічна.

В. Лабунська вважає, що невербальне спілкування – це такий вид спілкування, для якого є характерними невербальна поведінка й невербальна ко-

мунікація як основний засіб передачі інформації, організації взаємодії, формування образу і поняття про партнера, здійснення впливу на іншу людину [4, с. 16].

Таким чином, під культурою невербального спілкування розуміємо особистісне утворення, що визначає рівень розвитку внутрішніх ресурсів (когнітивних, емоційних, творчих, діяльнісних) і дозволяє цілеспрямовано використовувати засоби невербального спілкування, необхідні для вибудовування ефективної взаємодії суб'єктів в різних ситуаціях спілкування.

До змісту такої взаємодії відносимо обмін інформацією, міжособистісне пізнання, організацію й регуляцію взаємовідносин суб'єктів. Отже, ставлення іноземної молоді до нового інокультурного середовища проявляється на емоційному й поведінковому рівнях.

В умовах реальної життєдіяльності кожна людина володіє широким діапазоном індивідуально-своєрідних проявів, що характеризуються наявністю у свідомості суб'єкта особистісного зразка комунікативної поведінки в різних іносоціокультурних спільнотах.

Таким чином, структурний склад культури немовного спілкування можна визначити за різними підставами. Відповідно до структури особистості компонентами культури невербального спілкування виступають: 1) особистісно-значущий, що характеризує значення для людини соціальних норм і цінностей, ставлення до моралі й етикету; 2) ресурсний (освітній, професійно-значимий), що представляє знання й вміння, що переходять в навички при спілкуванні; 3) поведінковий, що характеризує реалізацію цінностей, норм і правил невербальної поведінки, комунікації та взаємодії в ситуаціях невербального спілкування. Тільки поєднання цих компонентів надасть невербальному спілкуванню освітніх мігрантів ефективності.

Дослідження робіт з зазначеної проблеми довело, що культура невербального спілкування структурована залежно від специфіки систем відбиття невербальної поведінки людини: оптичної, акустичної, тактильно-кінестетичної, осмічної (В. Лабунська) та основних сенсорних каналів сприйняття: візуаль-

на культура, аудіальна культура, кінетична культура, хроно-проксемічна культура, осмічна культура. Кожна з цих культур визначена як особистісне утворення, що характеризується рівнем розвитку здібностей студентів до розуміння, інтерпретації; ступенем сприйняття й використання засобів невербального спілкування як спосіб пізнання себе й світу, а і якістю, системністю іншомовної професійної підготовки.

Культура невербального спілкування іноземної молоді представлена: перцептивною культурою, комунікативною культурою, культурою поведінки, культурою спостереження й самоспостереження, інтерактивною культурою, тісно пов'язані між собою й опосередковані емоційно.

Процес формування невербальної культури при спілкуванні іноземної студентської молоді повинен відбуватися через ціннісно-смысловий та соціально-педагогічний та системо-утворюючий механізми.

Соціально-педагогічний механізм допомагає розкрити культуру неслоvesного спілкування як засобу соціальної адаптації та успішної соціалізації студентів не тільки в освітньому середовищі вишу, а й у відкритому соціумі, відповідності соціальним очікуванням і вподобанням.

Системо-утворюючий механізм становлення культури невербальної комунікації упорядковує складний комплекс взаємодії людини й невербальних засобів як цілісний процес.

Культура невербального спілкування іноземних студентів як частина загальної культури виконує важливі функції: освітньо-виховну, адаптивну, соціально-психологічну, регулятивну, особистісно-розвиваючу, інформаційно-пізнавальну.

Адаптивна функція культури немовного спілкування сприяє позитивній орієнтації та соціалізації в середовищі студентської молоді як у вишах, так і в навколишньому світі, які постійно впливають на них через різні стимули, в більшості випадків невербальні.

Соціально-психологічна функція культури невербальної комунікації полягає в створенні за допомогою немовних засобів в середовищі спілкуван-

ня студентів оптимальних з психологічної точки зору умов для адаптації. Освоєння студентами в навчально-виховному процесі вишу культури невербального спілкування стає способом профілактики маніпулятивних впливів у соціумі.

Освітньо-виховна функція допомагає індивідові стати членом інокультурного суспільства, засвоювати мову й отримувати знання, оволодівати символами, цінностями, нормами, звичаями, традиціями країни перебування, своєї соціальної групи.

Регулятивна й особистісно-розвиваюча функції культури невербальної комунікації сприяють самоідентифікації інофонів серед молодих людей, дають можливість саморозкриття в освітньому середовищі й відкритому соціумі, залишаючись при цьому соціально успішними й привабливими. Вони формують та регулюють його поведінку.

Інформаційно-пізнавальна функція культури невербального спілкування пов'язана з придбанням і корекцією студентами соціокультурних цінностей в навчально-виховному процесі та самореалізацією як творчої, унікальної індивідуальності в просторі соціальної взаємодії.

Невербальна комунікація має низку особливостей, таких як: 1) залежність від ситуації, оскільки зрозуміти стан всіх учасників комунікації можна тільки при безпосередньому спілкуванні та в реальному часі; 2) спонтанність й мимовільність, що дозволяє визначити наміри співрозмовника; 3) можливість засвоїти й практикувати невербальні способи комунікації тільки в природних умовах при спостереженні, наслідуванні або копіюванні; 4) вроджена або придбана якість біологічного або соціального типу як джерело придбання навичок невербальної комунікації.

Подвійна (біологічна й соціальна) природа невербальної комунікації пояснює проблема універсалізму. Різні народи мають подібності та відмінностей невербальних компонентів спілкування. Г. Крейдлін розрізняє чотири види відхилень від правильного розуміння кінестичного тексту при переході від однієї культури до іншої: 1) (абсолютно) неправильна інтерпретація, 2)

частково неправильна інтерпретація, 3) неповнота інтерпретації; 4) надмірна інтерпретація [3, с. 208]. Неправильна інтерпретація носіями однієї культури невербального повідомлення іншої може привести до незрозуміння, небажаних конфліктів і невдач. Точне розуміння сенсу отриманого немовних повідомлення важливо ще й тому, що окремі невербальні знаки, що зустрічаються в різних культурах, хоча й не тотожні за значенням, можуть мати семантично подібні інтерпретації. А ідентичні форми прояву немовної поведінки допускають у різних народів дуже далекі один від одного тлумачення. Отже, проблеми перекладності та універсальності є близько поєднаними з інтерпретацією невербальної інформації однієї культури носіями іншої [3].

Багаторічний досвід показав, що універсальні невербальні засоби, які мають однакову фізичну природу продукування й однаково інтерпретуються представниками різних соціокультурних спільнот та збігаються в значеннях і способах презентації невербальних повідомлень, не вимагаючи додаткових тлумачень, зможуть стати основою культурного діалогу.

Існують універсальні типи виразу обличчя, рухи людського тіла, загальні для багатьох культур види невербальної поведінки. До групи несловесних універсальностей відносяться ті, які передають інформацію про розміри й форму предмета. Традиційно вивчаються вербальні етикетні формули, тоді як невербальні етикетні прояви залишаються поза увагою. Водночас етикетні моделі поведінки мають найбільшу кількість культурно обумовлених невербальних сигналів. Під невербальним етикетом розуміється система, яка функціонує в культурі та суспільстві й складається з немовних етикетних знаків і правил, які є зразком комунікативної поведінки національної спільноти.

Особливу увагу слід приділити факторам і умовам, що сприяють адекватному декодуванню та відтворенню іншомовної невербальної соціально-культурної інформації, наприклад, невербальні символи вітання чи прощання, привертання уваги, заборони чи дозволу, погодження чи заперечення. Етикет як система комунікативних стереотипів для встановлення, підтримки й розмикання контакту спілкування, реалізується в контактному безпосередньому

спілкуванні, яке насичене невербальними компонентами й засобами [6, с. 4]. Через те, що правила етикету охоплюють всі сфери спілкування, вивчення невербальних норм етикету країни з іншою соціально-культурною дійсністю має стати обов'язковим компонентом методики викладання іноземної мови та формування культури спілкування. При виборі відповідних невербальних одиниць враховуються етикетні правила ситуації спілкування, вік, ступінь знайомства, ієрархія відносин адресанта з адресатом тощо. Якщо акт комунікації відбувається, партнери взаємодіють практично водночас. Ця синхронія розгортається за допомогою рухів тіла та контекстуальної поведінки.

Отже, ігнорування, незнання або невірна інтерпретація національно-специфічних правил невербальної етикетної поведінки можуть призвести до нерозуміння, невдач і, нерідко, до культурного шоку. Включення в навчальний процес невербальних засобів повсякденного й етикетного спілкування допомагає усунути типові помилки й нерозуміння, урахувуючи специфічні особливості національного характеру при формуванні невербальної культури іноземної молоді.

Таким чином, якість і ефективність сучасної інокультурної професійної освіти іноземної молоді відповідно до суспільних вимог істотно підвищиться через послідовно вибудовану в навчально-виховному процесі систему формування культури спілкування студентів в єдності її вербальної та невербальної складових, перетворюючи стихійне застосування невербальних засобів спілкування на рівень усвідомлення й відповідності соціокультурним нормам і вимогам, що допоможе розширити когнітивну базу студентів, сприяти співвіднесенню отриманих знань у сфері невербаліки з їхнім власним досвідом невербального спілкування в соціумі. Опора на закономірності, фактори, механізми, принципи дозволяє не тільки проаналізувати культуру невербального спілкування як багатоаспектне системне утворення, визначити структуру і зміст, але також підкреслити соціально-педагогічну та психологічну цінність культури невербального спілкування для студентської молоді, значущість її осмислення й засвоєння, уявити хід її формування в навчально-виховному

процесі закладу вищої освіти. Включення невербальних одиниць та їх мовних номінацій до програми вивчення іноземних мов повинно стати необхідною умовою становлення міжкультурної компетентності.

Результати аналізу невербального аспекту педагогічного спілкування у контексті міжкультурної комунікації надалі можуть бути використані для розробки технології готовності викладача вищої школи до педагогічного спілкування з іноземними студентами.

Література:

1. Верещагин Е. М. О своеобразии отражения мимики и жеста вербальными средствами (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. 1981. № 1. С. 36-47
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов. М. 2000. 384 с.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык. Москва. 2002. С. 581
4. Лабунская, В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов-на-Дону. 1999. 608 с.
5. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків. 2006. 300 с.
6. Формановская Н. И., Третьякова Н. Н. Русский и немецкий речевой этикет: сходства и различия. Справочник. Москва. 2010. С. 119.

